

- [Címodal](#)
- **Publicisztika**
- [Interjú](#)
- [Riport](#)
- [Agora](#)
- [Visszhang](#)
- [Páratlan](#)
- [Könyvkritika](#)
- [Műbíráló](#)
- [Feuilleton](#)
- [Irodalom](#)

MORITA TSUNEO

A rendszerváltás értelmezéséről és a "vendégmunka"-jelenségről

Az Élet és Irodalom tavalyi, 47. számában megjelent cikkemre ([Kincstári szocializmusból a kincstári kapitalizmusba – A magyar rendszerváltás különössége](#)) több visszajelzést kaptam közgazdász barátaimtól. Többen egyetértettek főbb állításaimmal, de természetesen néhányan ellenvéleményükkel is megkerestek. Cikkem eredetileg japánul jelent meg politikai helyzetelemzéseként egy itteni japán társaság folyóiratában, melynek szinte nyers fordítását közölte az ÉS, ezért egyes érveléseim magyarázatai hiányosak. E magyarázatokat az alábbi cikkben szeretném pótolni.

A rendszerváltás értelmezése: a történelmi felismerés és annak erkölcsi értékelése

Cikkemben jogosnak tartottam a követelést: mindazok, akik vagy az elitez tartoztak a régi rendszerben, vagy a párt- és állami vagyonból részesültek, és abból meggazdagodtak a rendszerváltás káoszában, nos, nekik távol kellene magukat tartani a hatalomszerzés versenyétől. Néhányan kritizálták ezen elvárásomat. Ehhez kapcsolódva két dolgot szeretnék megkülönböztetni: egyik egy történelmi tény felismerése, másik annak erkölcsi értékelése.

Több közgazdász nem kezelte helyesen annak történelmi tényét, hogy a rendszerváltás káoszában egyes állami és pártvezetők és hozzájuk közel állók a közvagyon részét magántulajdonra váltották. Sőt, a bankprivatizáció folyamán óriási banki vagyont veszített az állam, mert több hitelállományt veszteségként le kellett írnia. Természetesen ezt a veszteséget az állami költségvetésben rendben elkönyvelték. Az újonnan megjelent vállalkozók ezekből a forrásokból tudták megszerezni indulótőkéjüket. Ez a de facto lopott vagyon előfeltételt teremtett az új piacgazdasági rendszer elindítására. Ez bizony tagadhatatlan történelmi tény, és csak néhány bátor újságíró kutatta erőteljesen az efféle "történelmi bűnök"-et, de sajnos nem ismerek olyan közgazdászt, aki ennek a történelmi előfeltételnek az elemzésével foglalkozott volna, így e hiány az úgynevezett tranzitközgazdaságtan (Economics of Transition) számlájára írandó.

Nem szándékom, hogy ezt a "történelmi bűn"-t elítéljem. Az efféle lopás meglehetősen általános jelenség a rendszerváltó országokban, és a történelmi előfeltételeket csak így tudták megalkotni az új vállalkozó réteg megteremtésére a rendszerváltás kezdeti időszakában. Természetesen ennek az árát is esetenként meg kell hogy fizesse a társadalom, mint például Oroszországban és Ukrajnában, ahol brutális és óriási lopásokon keresztül történt a közvagyon magántulajdonra válása. Ebből a folyamatból új típusú fehér-vörös maffia² jött létre az új világban. Azt állítom, hogy az efféle lopást a mai rendszerváltások "rendszerváltás kezdési közvagyon-újraelosztása"-ként vagy "a rendszerváltás eredeti tőkefelhalmozása"-ként kell értelmeznünk. Ezen állításom nem erkölcsi ítélet, hanem a történelmi tény megállapítása és annak értelmezése.

Más dolog az, hogy ezt a sajátos történelmi előfeltétel-teremtést el tudjuk-e ítélni, vagy sem. A "történelmi bűn" kifejezése maga erkölcsi ítélet, de nem követel személyes felelősségre vonást, ugyanakkor erkölcsi megítélésében természetesen lényeges eltérések lehetnek. A kommunista párt és ifjúsági szervezetének vezetői, illetve azok, akik velük intim kapcsolatot tartottak és a szocialista rendszer összeomlásából meggazdagodtak, nem mentesülhetnek a büntett vádja alól. Nemcsak a civilizált társadalmak erkölcs szerint, hanem a kommunista erkölcs szerint sem. Vannak, akik az efféle embereket mint "tehetséges vállalkozókat" nagyra értékelik. Biztosan ügyesek és okosak, de az efféle vagyonszerzést és a hatalmi pozíció ilyesfajta kihasználását a civilizált társadalmakban sikkasztásnak minősítik. Egy ismert japán mondás is erre utal: rablás a tűzben (azaz lopás a káoszban). Annak ellenére, hogy a társadalom nem tudott vádat emelni ellenük, a rendszerváltás e sajátos sikeremberei mégsem ártatlanok, hanem történelmileg bűnösök. Törvény nem tiltja, hogy az előző rendszerben a politikai hatalom csúcsán lévők újra a politikai elitbe jussanak. Adott esetben a korábbi elit bizonyos újra hatalomba kerülő tagjai habozás nélkül ismét sikkaszthatnak az új rendszerben is, ezért jogos az a követelés, hogy az ilyen emberek maradjanak távol a hatalomtól. Csehországban például ilyen jogi tiltás érvényben van. A polgárok egyszerűen nem engedték, hogy a 68-as prágai tavasz leverése után hatalomra került kommunista vezetők ismét vezető állami pozíciókat töltsenek be. Magyarországon is hasonló intézkedést lehetett volna bevezetni, ha a rendszerváltás időpontja közelebb lett volna az 1956-os forradalomhoz. Mielőtt bárkiben hamis illúziókat keltenék, el kell mondanom: a fent említett kommunisztisztogató Csehországban nem eredményezte és semmiképp nem garantálta azt, hogy a rendszerváltás során ne történjen a közvagyon magánosítása során csalás. Csehországban az úgynevezett kuponprivatizálás folyamán, bonyolult és súlyos csalásokon keresztül került sor a közvagyon magánosítására. Ez volt a cseh típusú "eredeti tőkefelhalmozás".

Végül azt szeretném hangsúlyozni, hogy szerintem a tranzitközgazdaságtan feladata nemcsak a "tervgazdaságból a piacgazdaságba történő átállás" kutatása lenne - amely ugyan szépen és jól hangzik -, de feladata lenne az annak előfeltételeit létrehozó okok és okozatok, valamint a vagyon újrafelosztása variációinak kutatása is, amely reményeim és tudomásom szerint nem csupán piszkos, igazságtalan és törvényt vagy morált sértő események kusza halmaza.

Mit jelent egy társadalom halála: apoptosis vagy necrosis?

Egy, a cikkem kapcsán megfogalmazott vélemény szerint miután a rendszerváltás békésen ment végbe Magyarországon, a volt politikai elit tagjainak is joguk van ahhoz, hogy az új rendszerben is aktívan szerepelhessenek akár politikusként, akár magas rangú állami tisztviselőként. Ennek jogát nem utasítom el, ám a "tűzrablókat" elítélő polgárokkal értek egyet. Ezzel kapcsolatban egy sajátos elemzéssel érvelnék, melynek kapcsán elsősorban az foglalkoztat: mit jelent egy társadalom összeomlása, mi az egyén szerepe a társadalmi funkciók változásában, hogyan változnak a társadalmi erkölcs és viselkedés normatívái a rendszerváltás után - és más effélék.

Hogyan tudnánk megmagyarázni a XX. századi szocialista rendszer összeomlását? Vajon Marx elméletéből le lehet-e vezetni? A felépítmény és a gazdasági alap közötti ellentmondás okozta

összeomlását? Marx úgy gondolta, hogy az emberi társadalom hosszú távon a haladás útján fejlődik, és így a szocialista rendszer maga egy fejlettebb állapot. Ezzel szemben a valóság azt mutatta, hogy a XX. századi szocialista rendszer éppen nem a haladás, hanem a hanyatlás útját járta be. Akkor hogyan lehet más módon megmagyarázni e sajátos jelenséget?

A XX. század szocialista rendszereinek összeomlását egy társadalom önpusztulásaként tudom jellemezni. A társadalomalkotó egyének (akár a pártemberek, akár a polgárok) egyszerre veszítették el társadalomépítő erejüket emberi alkotóképességük hanyatlásával, így egy hosszú degenerációs folyamaton keresztül az önpusztítás útján haladt a társadalom. A XX. századi szocialista rendszerek összeomlása egy társadalom önpusztítása volt - de hogyan is érthetnénk meg egy társadalom halálát?

A sejtbioológiában a sejthalál-kutatás újabban érdekes felismerésre jutott, melyet "apoptosis"-nak neveztek el. Ennek lényege, hogy az élő szervezet nemcsak új sejtek létrehozásával, hanem a sejtek elhalásával együttesen tartja életben a testet. Az aktív sejthalál segít a környezethez jobban illeszkedő sejteremtést, így a sejt, saját magát feláldozva, az új sejtnak egy jövőbeni szerepet ad át. Ehhez hasonlóan, aki átadja jövőbeni politikai szerepét a fiatal generációnak és így vonul el a politikai színpadról, ugyanúgy az "apoptosis" szerepét játssza.

Míg az apoptózis a szervezet pozitív funkciója, addig más típusú sejthalál is létezik, a "necrosis". Ez olyan sejthalál, melynek során a sejt csak romlik és pusztul a megújuló-pótló vagy helyettesítő sejteremtés nélkül. Ehhez hasonlóan, aki a régi hatalomhoz ragaszkodott és nem tud alkalmazkodni az új rendszerhez, az társadalmi értelemben "meghal". Az igazi veszély persze abban rejlik, ha e jelenség nem pusztán néhány egyén esetében érvényesül, hiszen akkor maga a társadalom intézménye is "meghal", ha nem tud az új körülményhez alkalmazkodni. Akár az élő szervezetben, akár a társadalomban végbemehet - és végbe is megy - e kétfajta halál folyamata. De látunk-e valami különbséget a sejthalál és a társadalom halála között?

Ha a sejt meghal, akkor eltűnik, és már nem létezik. Viszont a társadalom halála nem jelenti a társadalmat alkotó emberek halálát. Akkor mi hal meg? Nyilván nem az emberek maguk, hanem a társadalmi kapcsolatok szűnnek meg, és ebben áll a lényeges különbség a természettudomány és társadalomtudomány között. Ha változik a társadalmi kapcsolatrendszer, akkor az egyes emberek más szerepet és funkciót szereznek az új társadalomban, így újjá tudnak születni és új energiát kapnak az új társadalom építésére. A meghalt sejtől már nem születik semmi, és, hasonlóan az elhalt szervezetekhez, az elhalt intézményekhez kötődő egyének "meghalnak" társadalmi lényként, és addig maradnak e "szinkópa-állapotban", amíg nem tudnak az új társadalmi kapcsolatrendszerben új szerepet és funkciót szerezni maguknak. Vannak, akik továbbra is a szinkópában maradnak és eltűnnek a társadalom színpadáról, sőt - szélsőséges esetben - pusztán életüket is elveszthetik egy véres társadalmi változás esetén. A kambodzsai Pol Pot-rezsimet leszámítva átlagos polgár életét nem semmisítették meg tömegesen társadalmi "rendszerátalakítások" esetén, és ezt akkor is állíthatjuk, ha tudjuk, nem egy esetben a korábbi társadalmi berendezkedés vezetőit kivégezték, bizonyos társadalmi-etnikai csoportokat veszélybe sodortak, üldöztek.

Egy társadalmat azért tudunk újjáépíteni, mert ha az új társadalmi kapcsolatok kialakulnak, akkor a társadalmi sejtként egyszer már "meghalt" egyének új sejtként újjá tudnak születni. Így valósul meg egy társadalom újjáépítése.

Ehhez kapcsolódóan megjegyezném, hogy az újjászületés ellenére az emberek gondolkodásmódja, valamint szociális viselkedési normatívája nem változik meg gyökeresen egyik napról a másikra. Ennek elemzése ad magyarázatot a régi rendszerek bizonyos folytonosságára és változatlanságára egy új társadalomban. Miért marad meg az emberekben sokáig a régi stílusú gondolkodásmód és viselkedési normatíva? Az új társadalmi kapcsolatokban is folytatódik és tovább él a régi rendszerben szerzett szociális magatartási normatíva és gondolkodási mód, mert az új stílus és rend csak fokozatosan, hosszú társadalmi tanulási folyamatban szerezhető meg.

A "vendégmunka"-jelenség a hazai iparcégekben

A legtöbb vitát a munkamorálról szóló ironikus helyzetértékelésem kavarta. Ezen állításomat a következőképpen tudnám összefoglalni: "A magyarországi multinacionális ipari vállalatoknál dolgozó magyarok – akár munkásként, akár menedzserként – mindannyian vendégként dogoznak a cégeknél. A technológiai fejlesztésről és a világeladási stratégiáról rendszerint a cégek központjában születik döntés. Amíg a magyarok részéről nem nyilvánul meg igazi felelősségvállalás, addig a magyar munkás, a magyar menedzser soha nem tudja megtanulni egy nagy cég gazdálkodásával kapcsolatos tudnivalókat és a felelős munkavégzés fegyelmét. Statisztikák szerint magas a munkavállalói távollét: munkahelyenként átlagosan a dolgozók 10-15 százaléka hiányzik naponta munkahelyéről különböző okokra való hivatkozással. Mindez szerintem a felelősség megosztásának hiányával és az alacsony munkamorállal magyarázható.

Ha fenti állításom helyes, akkor nem lehet mindenáron nagy sikerként elkönyvelni a működőtőke-befektetések növekedését, mert ettől bizonyára középtávon növekedik a foglalkoztatottság, de nem történik meg a technológiai transzfer, sőt az iparágazat maga is megszűnik, mint a délibáb, ha egyszer a cégek központban elhatározzák a magyarországi egység felszámolását. Ezért a nemzetgazdaság fejlesztése érdekében sokkal fontosabb hosszú távon a hazai ipar és hazai vállalkozói réteg fejlesztése-kinevelése, mint a külföldi cégek meghívása.

Természetesen több – egymásnak is ellentmondó – ellenvéleményt meghallgattam. "A magyarok nem tudnak és nem is akarnak úgy dolgozni, mint a japánok"; "a japán menedzserek a fontos döntéshozatalban nem kérik ki a magyar menedzser véleményét. Már eleve nem osztják meg a felelősséget a magyarokkal"; "a japán menedzserek nem ismerik jól a munkásokat-munkahelyeket, sőt nem minden japán menedzser, mérnök olyan tehetséges, mint a magyar beosztottak, ennek ellenére mégis csak ők akarnak uralkodni"; "a munkamorál Magyarországon már a régi rendszerben meghalt, ezért ennek újraélesztése lenne a fontos feladat"; "a magyar munkamorált nem lehet alacsonynak minősíteni, ellenkezőleg, már most is magas".

A különböző vélemények tömegében senki sem utasította el fő állításomat: a magyarok vendégek a hazai multinacionális cégekben. Előző cikkemből talán hiányzott az alapos érvelés, ezért néhány ponton tévedésre adhatott okot. Nem volt szándékomban a felvázolt helyzet alapján ítélni, inkább a jelenség fontosságára akartam a figyelmet felhívni. Attól tartok, e jelenséget nem tudjuk megmagyarázni egy vagy két okkal, hiszen alaposabb elemzést igényel.

1) Az ágazatok közötti különbség: Állításom kizárólag a multinacionális cégekre vonatkozik, ahol eleve nem tervezett sem a technológiai transzfer, sem a termelés lokalizálása. Természetesen a tehetséges helyi menedzser felvétele nagyon fontos feladat a cégek számára, de csak a helyi termelés zavarmentes működése érdekében van rá szükség. Sem a termelés teljes lokalizálásáért, sem a világsztratégiai szintű menedzser kineveléséért nem választanak helyi vezetőket. Ilyen iparágazatban könnyebben fel tudják számolni a céget, ha egyszer elveszti versenypozícióját, és akkor semmi sem marad az ágazatban a felszámolás után. Teljesen más a helyzet például az IT- vagy a szolgáltatási ágazatban, ahol a magyarok főszerepet játszanak és főleg a hazai piaccal foglalkoznak. Itt megtörténik a technológiai (tudás) transzfer, és helyben marad minden tudás és technológia a külföldi tőke felszámolása (kivonulása) esetén is.

2) Export vagy helyi piac: A japán vállalatok az USA-ban teljesen más gazdálkodási módot alkalmaznak, mert az ottani cégek nem exportra szánják termelésüket, hanem az óriási belföldi piacra, ezért a teljes céglokalizálásra törekednek. A lokalizált cégekben a külföldi tulajdonos-menedzserek csak közvetítő munkát végeznek az anyacégek között, és a cégmenedzsmentet teljes mértékben a helyi menedzserek vezetik. Az export – báziscég esetén – inkább a cégmobilitás fontosabb tényezője lesz, azaz a termelési bázis mozgósítása a viszonylag magas költségű országból

az alacsonyabb költségű országba. Emiatt a céglokalizálás teljes mértékben nem történhet meg. Akár tehetségesek, akár nem tehetségesek, a helyi menedzserek eleve idegenkednek a teljes felelősségvállalástól, és ez az attitűd rontja a tehetséges helyi menedzserek munkamorálját.

3) A helyi menedzser és a külföldi menedzser közötti távolság: Ahol a teljes céglokalizálás megtörténik, a helyi menedzserek és az anyacégtől küldött menedzserek egyenrangú pozíciókat foglalnak el, esetenként a helyi menedzserfizetések még magasabbak is lehetnek. Ehhez képest a nem lokalizált cégekben a két külön menedzsercsoport semmilyen szempontból nem egyenrangú, a felelősségvállalástól kezdve egészen a fizetésig. Van olyan cég is, ahol a japán menedzserek külön helyiségben ebédelnek, mintegy ezzel is jelezve a helyi menedzserektől tartott távolságot. Az ilyen kommunikációs szakadék a tehetséges menedzser motivációját lelohasztja, és tehetségének kihasználását más irányba kényszeríti, például mellék munka (mellékjövedelem) keresését a cégen belül az alatta lévő dolgozókkal együttműködve, esetenként a cég eszközeinek használatával. Erről a külföldi menedzserek nem képesek tudomást szerezni, mert például a japán menedzsereket az anyacégek általában három-négyévenként lecserélik, viszont a helyi menedzserek több egymást váltó japán főnök alatt dolgoznak, és mindent kézben tudnak tartani. Természetesen ez a jelenség károkat okoz mindkét félnek: a cég veszít az erőforrások nem kellően hatékony felhasználása miatt, és a helyi menedzser munkamorálja is romlik.

4) Az életszínvonal az adott országban: Magyarország nem fejlődő ország, a magyarok nem motiválhatóak sokórás munkavégzésre olcsó bérért. Ázsia szegény országaihoz képest Magyarország sokkal gazdagabb, és a magyar dolgozó nincs kiéhezve a munkára, mint az ázsiai. Ezért a magyar dolgozók időnként betegszabadságot vesznek ki, mert így tudják kompenzálni az olcsó bért a szabadidővel, sőt mellékjövedelemre is szert tehetnek. Amikor a cseh Matsushita-Panasonic gyárat meglátogattam 2001-ben, megtudtam, hogy a kimaradások aránya naponta a harminc százalékot is eléri. A magyarországi arány nem ennyire magas, de most is eléri a 10-15 százalékot. Japánban az ilyen nagy arányú kimaradás a munkahelyről elképzelhetetlen. Ha ez előfordulna, akkor nem lehetne a napi termelést megszervezni. A japán menedzserek ezt a gyenge munkamorált a kommunizmus örökségeként magyarázzák, de ezt az érvelést tévesnek tartom.

5) A hazai vállalkozások megszűnése és a munkamorál romlása: Az előző rendszerben megszüntették a kis- és közepes egyéni kreatív vállalkozásokat, és ezzel meghalt a hazai vállalkozás hagyománya. Ennek eredményeként a vállalkozói morál, a termelő-mérnök büszkeség és általában a munkamorál is majdnem meghalt. Az egykor fejlett ipari országban, Csehországban is hasonlót tapasztaltak, amikor a Matsushita-Panasonic 1998-ban megkezdte a termelést. Többek között nem találtak színestévégyártáshoz a világpiacnak megfelelő színvonalú alkatrész-beszállító kisvállalkozókat, és az alkatrészek alig öt százalékát tudták beszerezni a hazai (cseh) cégektől. A hazai kis és közepes nagyságú iparvállalatok fejlesztéséből lehet építeni szilárd nemzetgazdaságot. Nemcsak Csehországnak, hanem Magyarországnak is erre a célra összpontosítva kell mozgósítania a kormány iparpolitikáját.

6) Az ázsiai cégek sajátosságai: A magyar dolgozók értékelési ranglistáján a legkevésbé kedvelt külföldi cégek között a koreaiak az első, a japán cégek a második helyet foglalják el. Az egyik magyarázat szerint nem elég, hogy viszonylag alacsony a magyar munkások bére, ráadásul a főnökök a munkahelyen kiabálni is szoktak. Japánban (és más ázsiai országban) a kiabálás a munkahelyeken és máshol sem számít ritkaságnak, inkább mindennapi jelenség, ám Európában ez egyáltalán nem megszokott viselkedési forma. Ennek megfelelően a magyar fiatalok nehezen viselik a szerintük brutális viselkedést, a kemény munkahelyi tanulást, míg az ázsiaiaknak ez természetes. Úgy is mondhatnánk, hogy a magyar fiatalok meglehetősen elkényeztetettek. A versenysport példájával élve: aki kibírja a kemény edzéseket, sokkal jobb eredményt érhet el, mint a lusta.

7) Az egyetememes "vendégmunka"-jelenségről: Mostanában nemcsak a multinacionális iparvállalatoknál figyelhető meg a vendégmunka-jelenség, de a magyar iskolákban és kórházakban is; igaz, egy másfajta, sajátos "vendégmunka". Az orvos úgy dolgozik, mintha részmunkaidős lenne.

Hasonlóképpen sok az olyan teljes munkaidejű tanár, aki csak a saját órájára megy be: úgy tesz, mintha részmunkaidős lenne. Alacsonyak a fizetések, ezért minimalizálni akarják a kötött munkaidőt. Ennek eredményeként egyre kevesebb felelősséget vállalnak az egész intézmény működéséből. Ez egy más típusú "vendégmunka"-jelenség a mai magyar társadalomban, amely a munkamorál romlásának egyik megjelenése. Ezt a problémát is csak az intézmény egész rendszerének megváltoztatásával lehet megoldani.

Összefoglalva: a felelősség elhárításából származik a "vendégmunka"-jelenség, melynek mélyebb okai a versenyképes körülmények és a munkamorál hiányában keresendők. Ezt a jelenséget csak a piacgazdaság bővítésével és mélyülésével lehet megoldani, melyhez nem az állami intézményrendszer, hanem a magánszféra mozgásterének bővítése szükséges. Az államnak még többet kell áldoznia a kis- és közepes nagyságú vállalkozói réteg kinevelésére, a kreativitást, a technológiai ismereteket/tudást ösztönző oktatáspolitikára - az állami intézmények gyökeres reformjával együtt.

1 Paul Klebnikov, a Forbes újságírója, aki részletesen felrajzolta az orosz oligarchiák származását és annak piszkos vagyonosodását a Godfather of the Kremlin című könyvben (Harcourt, 2000. Magyar fordítás: Keresztapa a Kremlben, Tiara, 2000). Meghalt bérgyilkosság áldozataként 2004 júliusában. David E. Hoffmannak The Oligarchs (Public Affairs, 2002; magyarul: Oligarchák, 2005, Századvég) munkája is jól ismert. Az ukrán újságíró, Georgij Gongadze bátran tájékoztatott az államfő bűnös korrupciójáról. Lefejezett holttestét 2000-ben találták meg.

2 A fehér maffia azt jelenti, hogy a kormány vagy a hatalom maga a maffia részévé vált, vagy egyes kormánytagok keverednek a fekete maffiavilággal. Ez megfigyelhető több volt szovjet tagköztársaságban és Észak-Koreában. A vörös maffia esetében a kommunista párt, a szocialista kormány vagy a titkosszolgálatok egyes tagjai váltak fekete maffiává vagy annak tagjává a rendszerváltás közben. Ez is meglehetősen általános jelenség a volt szocialista országokban, Magyarországot is beleértve. Ha ennyire általános ez a jelenség, akkor más kérdést is fel kell tennem: egyáltalán milyenek voltak a fehér és vörös maffiák az úgynevezett szocialista rendszerben? "Rendes" szocialisták, kommunisták voltak-e, vagy már akkor is maffiaeszközökkel éltek? Ha az előbbi, akkor mikor váltak maffiózóvá? Ha viszont az utóbbi, akkor alaposan felül kell vizsgálni az előző rendszer hatalom-jellegét.